

GEOGRAFISCHE VARIATIE BIJ GANZEN

Deel 4

De Oost-Siberische Taigagans of Middendorff's Gans *Anser fabalis middendorffii*

Leo van den Bergh

Inleiding

Zoals bij de behandeling van de Johansens Taigagans in het voorgaande artikel werd uiteengezet, komen er van de Taigagans *Anser fabalis* in de boreale zone van Europa en Azië een drietal geografische vormen voor. Daarvan vertonen de raszuivere exponenten sterke verschillen ten opzichte van elkaar. In de overgangsgebieden leven, op beperkte schaal, populaties die in meer of mindere mate de kenmerken van twee subspecies kunnen vertonen. Zo verschillen ganzen die behoren tot de typische nominaatvorm *fabalis*, door hun grotendeels oranjegele snavel en de aanwezigheid van een meer of minder omvangrijke witte bevedering langs de snavelaanzet, structureel van de typische *johanseni*, die naast het grotere postuur en de slankere lichaamsvorm juist opvalt door de zeer donkere snavel en de afwezigheid van een witte bevedering aan de snavelbasis.

We zagen reeds dat er in het overgangsgebied van *fabalis* naar *johanseni* echter populaties voorkomen van vogels die oppervlakkig beschouwd wel gelijkenis vertonen met *johanseni*.

Op grond van hun lichaamsbouw en snavelvorm, het variabele kleurpatroon van de snavel en de aanwezigheid van een wisselende hoeveelheid witte veertjes langs de rand van de snavelbasis dienen die waarschijnlijk echter toch te worden opgevat als oostelijke representanten van de nominaatvorm *fabalis*, de zogenaamde 'zwartbekfabalis'.

Het ligt voor de hand te veronderstellen, dat er ook verder oostelijk in Siberië in het waterscheidingsgebied tussen de geografische vormen *johanseni* en *middendorffii* een dergelijke overgangszone kan zijn, maar vanwege de grote overeenkomsten in structuur en kleurpatroon van de snavel, de lichaamsbouw en het verenkleed zullen de verschillen tussen vogels die behoren tot dergelijke populaties, meestal graduueel zijn. In het veld kunnen die met kijker of telescoop niet of nauwelijks vastgesteld worden. We beperken ons in dit artikel dus tot ganzen die op grond van hun karakteristieke kenmerken eenduidig tot de vorm

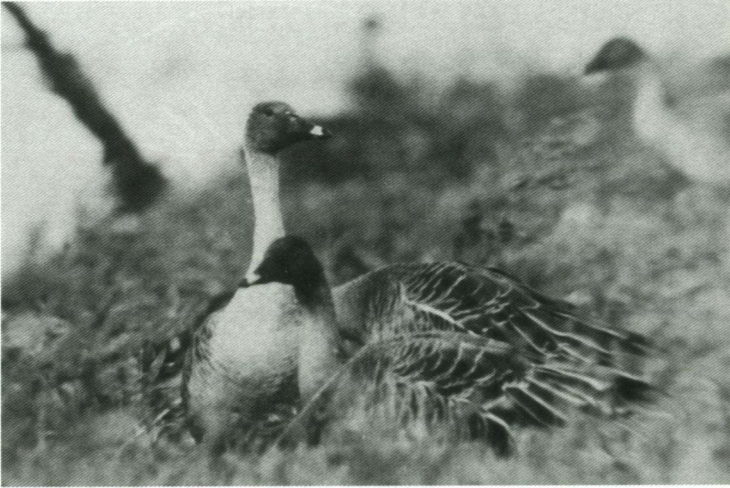
Anser fabalis middendorffii gerekend mogen worden. Daarbij kunnen we vaststellen, dat ook deze Aziatische taigagansen in toenemende mate op de Europese pleisterplaatsen worden waargenomen.

Verspreiding en aantallen

In tegenstelling tot de Johansens Taigagans, die de taiga van het West-Siberisch laagland bewoont, is *middendorffii* een broedvogel van het bergland van Centraal- en Oost-Siberië waarvan het areaal grofweg reikt vanaf het oostelijke Jenisejbekken tot op het schiereiland Kamtsjatka. Doordat berggebieden, zéker in Siberië, nog moeilijker te

Foto boven: Hoewel de snaveltekening van oostelijke taigagansen overeenkomt met die bij veel toendraganzen van de ondersoorten *serrirostris*- en *rossicus*-vormen, naast het grote formaat van de vogel, ook de rechte ondersnavel en het karakteristieke kop-snavelprofiel goede kenmerken om verwisseling uit te sluiten.

Foto: F.S.Todd.

De snaveltekening vertoont bij *middendorffii* weinig variatie en omvat gewoonlijk slechts een smalle oranjegele ring direct achter de nagel (snavelpunt). Panke Meer, Japan.
Foto: T. Fujimoto.

onderzoeken zijn dan de wat minder gecompliceerde laaglandtaiga is er in feite slechts fragmentarische informatie bekend over het broedgebied van *middendorffii*. Pas in de zomer van 1999 werd het broeden op Kamtsjatka met zekerheid vastgesteld, terwijl daar toch een relatief groot aantal paren blijkt voor te komen.

Het behoeft dus geen verbazing te wekken dat de juiste begrenzing van het broedareaal van deze ganzen niet is aan te geven en dat evenmin bekend is tot hoever noordelijk, respectievelijk zuidelijk deze ganzen voorkomen. Als meest zuidelijke broedgebied wordt het Altaj-gebergte genoemd, maar over dat gebied is geen recente informatie beschikbaar. Wanneer *middendorffii* inderdaad broedvogel blijkt te zijn van het zuidelijke Altaj-gebied dan betekent dit, dat het areaal reikt tot rond de 46ste breedtegraad, wat erg zuidelijk lijkt te zijn voor een taigagans. Delacour (1954) noemt ook het broeden in Sayan, Alatau-Kuznezki en noordelijk Mongolië, maar ook uit die gebieden zijn geen recente gegevens bekend die het voorkomen van *middendorffii* zouden kunnen bevestigen. Door Delacour wordt met betrekking tot het Altaj-gebergte opgemerkt: 'where a special form may occur'. Nadere informatie over dit niet onbelangrijke aspect is echter nergens in de literatuur te vinden.

Bij taiga- en toendraganzen nemen de lichaamsafmetingen van west naar oost en van noord naar zuid gaande geleidelijk toe. Er zou verwacht kunnen worden dat in het uiterste zuiden van het areaal van *midden-*

dorffii de grootste en zwaarste representanten gevonden zullen worden, die wellicht zó sterk van de meer noordelijker broedende vogels verschillen (of verschilden?) dat zij als een afzonderlijk type beschouwd werden. Het traceren van de huidige zuidelijke areaalgrens van deze subspecies is mede daarom van veel belang.

Ook over de noordelijke begrenzing van het broedgebied is maar weinig bekend. Alphéraky (1904) noemde het broeden van deze ganzen in het stroomgebied van de Boganida in zuidoostelijk Taimyr. Dit betrof naar alle waarschijnlijkheid ganzen van de laagland-taigavorm, die wij thans kennen als *A. f. johanseni*. Omdat *middendorffii* een vogel van de berglandtaiga is wordt logischerwijze aangenomen, dat de noordelijke areaalgrens samenvalt met de grillig verlopende overgangszone tussen berg- en laaglandtaiga in Midden- en Oost-Siberië. Of het aldus gevormde areaal integraal dan wel verbrokkeld door deze vogels wordt bewoond is tot op de huidige dag volstrekt onbekend.

Middendorff's Ganzen overwinteren naar het schijnt vooral in het uiterste oosten van Azië met belangrijke concentraties in Japan, Noord- en Zuid-Korea en China. Het is wel zeker dat de populatie die in Japan en Korea de winter doorbrengt, wordt gevormd door ganzen uit de meest oostelijke broedgebieden, die merendeels gesitueerd zijn in Kamtsjatka, Anadyr en Kolyma. De ganzen die in China de winter doorbrengen, behoren naar alle waarschijnlijkheid vooral tot de broedpopulaties van het centrale en weste-

lijke gedeelte van het Midden-Siberische Bergland.

Over de omvang van de winterpopulatie van *middendorffii* zijn alleen uit Japan deugdelijke cijfers bekend. Verspreid over een vijftal pleisterplaatsen op het eiland Honshu overwinteren daar jaarlijks circa drieduizend van deze ganzen. Dit is echter slechts een beperkt deel van alle ganzen in deze flyway, want op ruipleaatsen in Kamtsjotka werden recentelijk aantallen van 8.000-10.000 Middendorff's Ganzen geteld. Hoewel Fox in 1996 de totale wereldpopulatie van *middendorffii* omschreef als 'less than 10.000 and declining' valt reeds uit de cijfers van Kamtsjotka te concluderen dat die schatting ver bezijden de werkelijkheid geweest moet zijn. Gelet op de enorme uitgestrektheid van de range is het aanemelijk dat de totale populatie ten minste enkele tienduizenden vogels omvat.

Vermoedelijk overwinteren die merendeels in uitgestrekte moerasgebieden in China, zoals met name in het Donting-meren-district.

Recentelijk is komen vast te staan dat er iedere winter ook een klein aantal Middendorff's Ganzen naar Europa komt en met name in Nederland de winter doorbrengt. Het is niet bekend of dit ganzen zijn die een

'switch' gemaakt hebben van Aziatische naar Europese overwinteringsgebieden ofwel dat deze vogels voorheen elders in Europa, bijvoorbeeld in Oost-Europa, overwinterd hebben.

Herkenning

De Middendorff's Gans is verreweg de grootste van de drie geografische vormen van de taigagans *Anser fabalis* en de afmetingen van deze vogel komen overeen met die van de Zwaangans *Anser cygnoides*. Hiermee behoort *middendorffii* tot de grootste representanten van het genus *Anser*. Hierbij dient echter wel aangemerkt te worden, dat er een duidelijk verschil in afmetingen is tussen vogels die afkomstig zijn uit het meest noordwestelijke gedeelte van de range en ganzen uit verder oostelijk en zuidelijk gelegen broedgebieden.

Middendorff's Ganzen onderscheiden zich, naast het grote formaat, van alle andere 'riet' ganzen door de zeer lange hals en de kolossale, rechte en nagenoeg geheel zwarte snavel met direct achter de nagel een smalle oranjegele ring.

Het verenkleed van deze vogels wordt gedomineerd door donkerbruine tinten en wijkt in het algemeen nauwelijks af van dat

Figuur 1 - Het broedareaal (getrokken lijn) en belangrijkste verspreidingsgebied buiten de broedtijd (onderbroken lijn) van de Oost-Siberische Taigagans *Anser fabalis middendorffii*. De pijlen geven bekende en hypothetische routes aan van de broedgebieden naar de winterkwartieren. (Naar een afbeelding in een atlas van Wolters-Noordhoff/Rand McNally & Company).

De Middendorff's Gans valt op door het grote formaat, de zeer lange hals, de zware, donkergekleurde snavel en het driehoekige kop-snavelprofiel. Links zekerend adult mannetje, rechts eerstejaars vogel (foto naar een Ansichtkaart uit Japan).

van de nominaatvorm *fabalis* en de West-Siberische taigagans *johanseni*. Op zeer beperkte schaal komen er bij *middendorffii* vogels voor die enkele kleine witte veertjes langs de randen van de snavelaanzet vertonen, maar over het algemeen genomen kenmerken deze ganzen zich juist door hun uniform donkere uiterlijk. De positie en afmeting van de oranje snavelband is bij *middendorffii* nauwelijks variabel en blijft altijd beperkt tot de zone tussen de nagel en de neusgaten.

Het kop-snavelprofiel verloopt in een vloeiende lijn ongeveer zoals bij de Wilde Zwaan *Cygnus cygnus* en zeker bij ganzen uit de meest oostelijke populaties ogen zowel de snavel als de (gestrekte) hals abnormaal lang. Het stemgeluid van *middendorffii* is zeer diep en omvat een beperkt scala aan zware, nasale tonen die duidelijk afwijken van het geluidenspectrum van de nominaatvorm *fabalis*. Voor een geoefend oor is de roep van *middendorffii* in het veld wel te onderscheiden van die van de West-Siberische Taigagans *johanseni*, maar aangezien het geluidenspectrum van beide vormen enige overlap vertoont lijkt dit een weinig betrouwbaar kenmerk te zijn om de vogels te determineren.

Groepen Middendorff's Ganzen foerageren gewoonlijk in los verband, waarbij afzonderlijke individuen, paren en families goed te herkennen zijn. Deze ganzen vertonen een voorliefde voor aquatisch foerageren en worden vooral in ondiepe meren en op drassige terreinen zoals in natte rijstvelden, in open moerassen en op slecht ontwaterde graslanden aangetroffen.

Buiten het normale verspreidingsgebied in Azië, waar *middendorffii* in grotere of kleinere groepen voorkomt, kunnen deze ganzen tegenwoordig ook in Europa worden waargenomen. Wanneer zij zich ophouden in de onmiddellijke nabijheid van vogels van de nominaatvorm *fabalis* of bij toendra-ganzen van de vorm *rossicus* dan vormt alleen het formaat reeds een zeer duidelijk kenmerk. Worden Middendorff's Ganzen aangetroffen in het gezelschap van oostelijker typen van *fabalis* (de zogenaamde 'zwartbekfabalis') of bij groepen Johansens Taigagansen dan vormen naast het formaat ook de structuur en lengte van de snavel, het karakteristieke kop-snavelprofiel en de zeer lange hals goede kenmerken om ze van de andere ganzen te onderscheiden. De omstandigheid dat deze ganzen zich niet écht vermengen met de andere 'riet'ganzen en zich dikwijls ophouden aan de periferie van groepen of als geheel afzonderlijke groepjes op enige afstand verblijven, maakt het zoeken naar *middendorffii* doorgaans niet al te moeilijk. In de meeste gangbare determineer- en naslagwerken ontbreken afbeeldingen van de Middendorff's Gans. Delacour (1954), Todd (1979), Madge & Burn (1988) en Ogilvie & Young (1998) geven naast afbeeldingen ook informatie die van belang kan zijn bij het determineren van deze vogels.

Voorkomen in Nederland

De eerste Middendorff's Gans, een juveniele vogel, werd door mij in het Mauriksche Broek (Gelderland) waargenomen op 18 januari 1982 in een groep van 840 taiga-

ganzen van de nominaatvorm *fabalis* en 440 toendraganzen van de vorm *rossicus*. In de koude maand januari 1985 werd bij Engelen (Noord-Brabant) één vogel geschoten uit een familiegroepje van vijf ganzen die allemaal van hetzelfde grote formaat waren. Deze gans, waarvan mij een foto getoond werd, was van een uitzonderlijk formaat en had een kolossale, zwarte snavel met alleen direct achter de nagel een smalle, oranjegele ring.

Op 10 januari 1996 ontdekte ik in een nat weilandje in de Oirloosche Peel (Limburg) een familiegroepje van zes reusachtig grote taigaganzen, die meteen opvielen door hun formaat, de zeer lange nekken en de lange, grotendeels zwarte snavel. Op een nabijgelegen wintertarweveld bleek zich in de nabijheid van een groep van 2685 toendraganzen van de vorm *rossicus* en 57 taigaganzen van de vorm *fabalis* nog een groepje van vier adulte Middendorff's Ganzen op te houden. De aanwezigheid ter plaatse van een vijftal Johansens Taigaganzen en een tweetal vogels van de oostelijke toendravorm *serrirostris* benadrukte de Siberische herkomst van een aantal van de ter plaatse aanwezige ganzen. Precies een jaar later, op 10 januari 1997, nam ik een familie van vijf Middendorff's Ganzen waar op een plas en dras staand grasland in het Eldiksche Veld bij Ochten (Gelderland) en op 26 december 1998 twee families van respectievelijk zes en vier vogels in het Beuningsche Broek (Gelderland). Deze laatste vogels foeraerden in nat grasland nabij een viertal Grauwe Ganzen *Anser a. anser*, waar zij letterlijk 'met kop en schouders' bovenuit

torenden.

De volgende waarneming verrichtte ik op 26 januari 2000 in de Meilanden onder Valburg (Gelderland), waar een paartje met twee jongen foerageerde in een nat komkleigraslandje, terwijl op 19 en 22 februari 2000 op soortgelijk grasland in het Appelternsche Veld (Gelderland) een paartje met drie jongen, een paar zonder jongen en een ongepaarde adulte vogel werden waargenomen.

Op 20 februari 2001 werden twee adulte Middendorff's Ganzen gezien op een slaappleats langs de Maas bij Asselt (Limburg), waar zich op dat moment tevens 210 Johansens Taigaganzen, 89 'zwartbek-*fabalis*' en 216 oostelijke toendraganzen van de vorm *serrirostris* ophielden.

In de winter 2001-2002 werd op 31 december een paartje met twee jongen en twee adulte vogels zonder jongen gezien nabij Maurik (Gelderland), terwijl op 1 februari zeventien ganzen foerageerden in een pitrusrijk, moerassig graslandje nabij Griendtsveen (Noord-Brabant), in het gezelschap van vijftientig Johansens Taigaganzen en 212 oostelijke toendraganzen *serrirostris*. Vervolgens werden er op 6 februari drie Middendorff's Taigaganzen gezien in het Leeuwterveld bij Blokzijl (Overijssel) en op 9 februari een paartje met vier jongen op de Bleeke Heide bij Chaam (Noord-Brabant).

In het seizoen 2002-'03 zag ik op 21 januari zeven Middendorff's Ganzen op een pitrusrijk grasland grenzend aan een akker met oogstresten van maïs in het Overloonsch Vlak (Noord-Brabant). Ter

Een familie Middendorff's Ganzen in een droog rijstveld te Edosaki, Japan. Naar een foto van Fumio Sakuma in The Daily Yomiuri, 23 februari 1995.

plaatse waren tevens 42 zwartsnavelige vogels van de vorm *fabalis*, 14 Johansens Taigaganzen en 3475 *rossicus*-toendraganzen aanwezig. Als enige andere waarnemer heeft ook mevrouw M. Slikkerveer-Bakker recentelijk met enige regelmaat Middendorff's Ganzen in Nederland gezien en evenals uit mijn observaties blijkt ook uit haar gegevens dat deze ganzen het meest worden aangetroffen in gebieden waar zich ook geregeld andere oostelijke taiga- en toendraganzen ophouden.

Discussie

Het voorkomen van de Middendorff's Gans in West-Europa is een fenomeen, dat door mij vanaf januari 1996 jaarlijks is vastgesteld en beslist niet kan worden toegeschreven aan een hogere waarnemingsfrequentie of een beter subspecifiek kijken naar taiga- en toendraganzen. Gedurende de voorafgaande drieëndertig winterseizoenen waarin door mij intensief naar deze vogels gekeken werd, kon namelijk slechts éénmaal (18 januari 1982) een Middendorff's Gans waargenomen worden, terwijl ik sedert de winter 1978-'79 wél met enige regelmaat de wat kleinere en slanker gebouwde Johansens Taigaganzen in beeld kreeg. De winter 1996-'97 vormde echter niet alleen voor *middendorffii* de start van een jaarlijks voorkomen in de lage landen. Ook van de oostelijke toendragans *serrirostris* verschenen eensklaps groepen op de Nederlandse pleisterplaatsen en hetzelfde geldt voor de West-Siberische taigagans *johanseni*, die vanaf dat moment aanzienlijk

frequenter en talrijker wordt gezien dan voorheen het geval was.

Het lijkt dan ook geen twijfel dat er gedurende de eerste helft van de jaren negentig een dramatische verschuiving van het winterkwartier van taiga- en toendraganzen op gang is gekomen, waarbij steeds méér vogels die voorheen oostelijker overwinterden, hun areaal uitgebreid hebben tot aan de boorden van de Noordzee.

Met betrekking tot *middendorffii* is het daarbij opvallend, dat deze vogels bij ons een duidelijke voorkeur aan de dag leggen voor natte graslanden, die niet zelden van het 'oud-modische' type zijn en nog een weinig op productie gericht beheer kennen. Met name de waarneming van 17 Middendorff's Ganzen die in het gezelschap van 25 *johanseni*- en 212 *serrirostris*-vogels foerageerden in een verwaarloosd, moerassig pitrus-graslandje bij de Mariapeel (1 februari 2002 attendeert ons op het feit), dat de oostelijke ganzen kennelijk andere habitatkenmerken zoeken dan de vogels uit westelijke populaties. In de nabije omgeving van de waarneemplek waren namelijk volop moderne graslanden en wintertarwevelden, alsmede akkers met oogstresten van maïs, suikerbiet en aardappel voorhanden, waarop een groot aantal toendraganzen van de vorm *rossicus* foerageerde.

De vraag waar de Middendorff's Ganzen, die ons land thans iedere winter bezoeken, voorheen verbleven is niet eenvoudig te beantwoorden. Bij reizen naar ganzenpleisterplaatsen in Oost- en Midden-Europa werd *middendorffii* gedurende de periode 1970-

Middendorff's Ganzen kennen dikwijls een voornamelijk aquatische leefwijze en brengen ook de daglichtperiode vaak in moerassen en ondiepe wateren door. Van de vogels op de voorgrond is de links staande gans een adult, evenals de gans op de verre achtergrond. Dit is te zien aan de goed afgetekende witte veerzomen op de bovenzvleugels en flanken. De beide andere vogels zijn juvenielen uit het laatste broedseizoen.

Foto: Japanese Association for Wild Geese Protection.

'96 nimmer gezien, terwijl dat in de recente tijd wel het geval is.

Het heeft er dus de schijn van dat we het vroegere overwinteringsgebied van deze vogels buiten Europa moeten zoeken, tenzij de vogels in moeilijk toegankelijke en slecht bekende gebieden de winter doorgebracht hebben. Daarbij valt bijvoorbeeld te denken aan de Donaudelta in het Roemeens/Oekraïense grensgebied, waarvan door Radu wordt opgegeven, dat '*Anser fabalis*' er voorkomt en een aquatische leefwijze kent. In de ondiepe meren van de delta groeit de Waternoot (Trapa), die in enkele overwinteringsgebieden in Japan en mogelijk ook in China een belangrijke voedselbron voor *middendorffii* vormt. Mede omdat het Zwarte Zee-bekken een merkwaardige hiaat vormt in de huidige verspreiding van taiga- en toendraganzen is het niet ondenkbaar dat kleine aantallen taigaganzen uit West-Siberië tot in de Donaudelta voorkomen. Hierbij zal het vooral *johanseni* betreffen, maar de aanwezigheid van *middendorffii* zou daarmee tevens verklaard kunnen worden.

Summary

In this contribution a description of the eastern Taiga-breeding race *Anser fabalis middendorffii* is given. *Middendorffii* breeds in mountain-forest habitats throughout Central and Eastern Siberia, roughly from the eastern Yenisse region to the Kamchatka peninsula. The northern and eastern boundaries of the breeding range are yet still uncertain, but according to Delacour (1954) it probably can breed as far south as the southern Altay and northern Mongolia. The regular winterquarters of *middendorffii* are situated in Japan, North and South Korea and in China. It is uncertain to what extent the race is wintering elsewhere in

Asia, but probably small numbers will occur as far southwest as the Black Sea region.

Although the size of the entire world population of *middendorffii* was estimated by Fox (1996) as to be less than 10,000 birds, this definitely was a far too low number as moulting flocks on the Kamchatka peninsula numbered up to 8,000-10,000 birds during the late nineties. So, in my opinion, it is not unlikely that the actual size of the population of *middendorffii* will be at least twice as high as the number estimated by Fox.

In the Netherlands the race was first seen on January 18th 1982, when a juvenile bird showed up in a flock of 840 *A. f. fabalis* and 440 *A. s. rossicus* near Maurik, province of Gelderland. In January 1985 one bird was shot out of a flock of five birds near Engelen, province of North Brabant. From the 1995-'96 season until the present families as well as small flocks of *middendorffii* are observed every winter in the Netherlands so that it seems clear that *middendorffii* has become a regular winter visitor in very small numbers. Most observations are located in the eastern parts of the country and these birds merely were feeding in marshy pastures of the 'old-fashioned' type.

Middendorff's Geese recently were also observed in several geese-haunts in Central Europe. It is not clear whether these birds really has switched over from Asiatic haunts to Europe during the latter part of the nineties or if the birds now seen in The Netherlands formerly were wintering in some unknown haunts somewhere in Eastern Europe. If the latter will be the case, it is not unlikely that the birds have wintered (or are still wintering) in the Black Sea region and especially in the Danube Delta.

■ L.M.J. van den Bergh, Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte, Postbus 47, 6700 AA Wageningen.

LITERATUUR:

- Alphéraky, S. (1904-'05): The geese of Europe and Asia. Translated version, London.
Bergh, L.M.J. van den (1984): Waarneming van een oostelijke Rietgans *Anser fabalis*. *Limosa* 57: 65-66.
Delacour, J. (1954): The Waterfowl of the World, Vol. 1. London.
Gerasimov, Y., K. Ozaki, T. Ikeuchi & T. Komatsu (1999): New data on *Middendorff's* Bean Goose at Kamchatka Peninsula. *Kasarka* 5: 121-123.
Johansen, H. (1945): Om Racer af Saedgaas. *Dansk Ornithologisk Förenings Tidsskrift* 39: 106-127.
Lysenko, V. (1991): Fauna Ukrainskij. Kiev.
Madge, S. & H. Burn (1988): Wildfowl. An identification guide to the ducks, geese and swans of the world. London.
Ogilvie, M. & S. Young (1998): Photographic Handbook of the Wildfowl of the World. London.
Radu, D. (1979): Pasarile din Delta Dunarii. Bucuresti.
Todd Frank, S. (1979): Waterfowl. Ducks, geese & swans of the world. New York/London.